

РОЗДІЛ II

Актуальні проблеми сучасного літературознавства

УДК 821.861.2.0-32

Вікторія Александренко

Модифікація малих прозових жанрів у творчості Д. Марковича та В. Винниченка (на прикладі творів «Final», «Мій сон» Д. Марковича й «Контрасти», «Сонячний промінь» В. Винниченка)

У статті з'ясовано модифікацію малих прозових жанрів письменників, у яких простежується музичний, образотворчий принципи композиційного вирішення художнього оформлення текстів: епізоди, що виникають у пам'яті героя як низка спогадів-асоціацій, вибудовані за принципом наростання емоційної напруги. Використання таких модерних прийомів засвідчило розширення меж реалістичного канону в поезії малої прози Д. Марковича та В. Винниченка.

Ключові слова: письменник, модифікація, жанр, музика, малярство.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дмитро Маркович належить до тих постатей вітчизняного письменства, творчість яких, хоча вже й повернута зусиллями літературознавців із незаслуженого забуття, проте ще не здобула глибокого наукового осмислення, на яке заслуговує.

Найрізноманітніші модифікації жанрів малої прози Д. Марковича зумовлені, передусім, формуванням національного різновиду модернізму, що супроводжувалося обґрунтуванням численних естетичних програм, прагненням уникнути позверхньої міметичності в розбудові сюжету й персоносфери художній обсервації дійсності. Новелістика виявляла найрізноманітніші, інколи полярні, тенденції репрезентації художнього матеріалу. З одного боку, відбувалася кристалізація «новели-акції», завершення формування її жанрового канону, з іншого – спостерігається настанова на деконструкцію фабульної канви новели, відкритість її структури, редукцію зовнішньої подієвості на користь внутрішньої.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Мала проза Дмитра Марковича ставала не раз об'єктом дослідження сучасних науковців. Учені І. Денисюк, О. Засенко, О. Гнідан, Н. Осьмак, С. Панченко та ін. висловлювали власну позицію щодо розмаїття проблем, порушених у творах, надавали жанрову характеристику, розкривали ідейний зміст творів відповідно до авторської концепції тощо. Однак модифікація малих прозових жанрів у творчості Д. Марковича й В. Винниченка залишалася поза увагою дослідників.

Мета статті – відповідно до змісту текстів «Final», «Мій сон» Д. Марковича й «Контрасти» «Сонячний промінь» В. Винниченка простежити особливості взаємодії творчості з іншими видами мистецтва (музикою, малярством), а також умотивувати дифузію літературних родів, що виявляється в ліризації й драматизації прози.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Первісна редакція, у якій новела «Final» з'явилася в першому томі «Творів» (1918 р.), формально має небагато спільного зі зразком епістолярного жанру. Пізніше, у перевиданні творів Д. Марковича (1991 р.), новелу супроводжує досить розлогий коментар Олекси Засенка, який дає цінні відомості про її видавничу історію. У первинному варіанті, датованому «28 грудня 1907 року, село Михалковці», безпосередньому викладові, витриманому в дусі візії чи «потоків свідомості»,

передував вступ-імітація письмового повідомлення, де автор розповідав про розмови в колі сім'ї, яка дорікає йому тим, що він не пише. Попри формальне дотримання стилістики приватного листа, Д. Маркович надав стрункої композиції, підпорядкованого констатації неможливості повноцінної творчості за цензурних утисків тоді, коли серце митця розривається від болю за батьківщину. Автор поступово розширює поле обсервації – від родини до кола друзів, потім – критиків та читачів і, нарешті, до всієї України. Жанрова специфіка твору окреслена авторським сповідальним зізнанням: «Ну, добре, востаннє напишу я вам те, що було вчора звечора й уночі; напишу дійсність і сон, усе по правді. Це не вигадка і не тургеневська «видумка»» [2, с. 533]. У виданні 1919 р. приватна історія автора зредукована, а відповідний фрагмент містить значно виразніший громадянський пафос: «Але виконуючи обов'язок перед моїм народом, востаннє напишу те, що було вчора звечора й уночі; напишу дійсність і сон, усе по правді. Це не вигадка» [2, с. 237]. Досить виразна спорідненість простежується між образним рядом та ідейним змістом аналізованого твору й оповідання «Мій сон»: настанова на асоціативність, що має визначити читацьке сприйняття тексту, природу візії, поєднання приватного, зокрема сімейної історії, і загальнонаціонального, навіть загальнонародського.

У тексті новели суттєвим, хоч і не оприявненим безпосередньо, є зіставлення «свого» (малого, приватного) простору, якому відповідає хутір, і «великого» світу, утіленого в образах України та, ширше, людства. Відправним пунктом спогадів й асоціацій, які складають основний зміст твору, є прикрий епізод із життя автора-оповідача та його дружини: під час прогулянки вони стають свідками загибелі kota, якого розірвали собаки. У творі акцентовано підсвідомі порухи, що виникають мимоволі, спонукаючи героя до болісних рефлексій. Тут чи не найвиразніше серед усіх новел та оповідань Д. Марковича простежується музичний принцип композиційного оформлення тексту: епізоди, що виникають у пам'яті героя як низка спогадів-асоціацій, вибудовані за принципом наростання емоційної напруги: сумний епізод із приватного життя, умовно співвіднесений із днем перед написанням «листа», – картина полювання – візія страти. Центральною в новелі є характерна для творчості Д. Марковича тема людської жорстокості: не випадково в центрі рефлексій оповідача постійно перебувають константи «людина» й «тварина». Обидві корелюють у складних смислових зв'язках; постійна емоційна напруга, якою пронизаний твір, виникає між полярними проявами істоти – лагідністю собак, які супроводжують господарів, і їхньою лютістю, коли вони нападають на kota; жорстокістю мисливців, котрі заради розваги вбивають зайця, і докорами сумління при їх погляді на закривавлений сніг; природною добротою селян («Це ж наші, наші добрі, м'ягкі, сердешні люде...») [2, с. 241] і їх казенною байдужістю, коли вони, уже як «москалі», виконують смертний вирок.

Новела демонструє значне поетологічне багатство епіки Д. Марковича. Визначальною для її образного ладу є імпресіоністська естетика. Скороминуще враження (кров на снігу) стає рушієм рефлексій оповідача, який пригадує подібну картину зі свого минулого. Провідний змістовий та емоційний настанові – відтворення полярних проявів людської природи – відповідає надзвичайно потужний прийом контрасту, що лежить в основі світосприйняття героя-оповідача: «Полювання вже кінчилося, вийшли з лісу всі „хлопи“ і юрбою стали. Червоні руки, обсипані інеем та снігом, у черевиках на босу ногу, з голими червоними литками, з великими хустками на головах, без кожухів, з дрючечками в руках стояли дівчата й серед їх хлопці у рваних штанцях, у батькових величезних шапках, що налазили на очі, й обірваних материних кохтах та іншому подертому убранні, стояли з такими ж дрючками. А ми, пани, – в добрих валянках та чоботях, з мухтами в руках, у капелюшках з „пюрком“ і без „пюрка“, тут же збилися» [2, с. 239].

Художні особливості й зміст новели Д. Марковича типологічно зіставні з творами В. Винниченка «Контрасти» й «Сонячний промінь». Таке зіставлення правомірне, оскільки творчість обох авторів, хоча по-різному й неоднаковою мірою, дає змогу простежити еволюцію реалізму як універсального художнього мислення літератури II пол. XIX – поч. XX ст., а також українського імпресіонізму. Крім того, між творами простежуються інтертекстуальні зв'язки, типологічна збіжність. І. Денисюк слушно зазначив: «Контраст і парадокс – ця художня засада при монтажі зображуваних явищ дійсності реалізується в новелістиці Винниченка, будучи жанрово-композиційним прийомом» [1, с. 247]. Цю особливість творчості письменника чи не найповніше репрезентує оповідання, що, як і згадана новела Д. Марковича, становить «градацію контрастів» [1, с. 247] і має відповідну назву «Контрасти». Укладаючи у вуста героя-скульптора в колі панства відсторонене розумування про красу, автор

поступово нагнітає різкі протиставлення найрізноманітніших елементів твору. А завершив його сильним «плюсом» – зустріччю ситого товариства зі злиденною юрбою заробітчанин. Подібний прийом градації, як уже зазначали, бачимо в новелі Д. Марковича: психологічно важка для свідків сцена загибелі kota, розірваного псами, за принципом асоціації викликає спогади про сцену на полюванні. У ній убивцями невинної тварини стали люди. Подальшим «витком» розгортання важких візій є сон оповідача, у якому він бачить розправу людей над людьми.

Автор удався до прийому обрамлення посутнього: згадка про докори з приводу письменницького «мовчання» – поступове нагнітання картин насилля в найрізноманітніших його виявах, що постають у спогадах й уві сні, – пробудження – зболений фінал твору, де зроблено підсумок трагічних візій: «Як же я писатиму, коли моє серце розірване на шматки, коли душа моя вигоріла од безмірного жалю?!» [2, с. 432]. Обрамлення виявляється і в симетричних у тексті діалогах, якщо на початку новели оповідач умовляє дружину, яка тяжко переживає загибель kota, то наприкінці вони міняються ролями. Однак тепер, після пережитого вві сні духовного досвіду жаху й співчуття, оповідач прочув всесвітню несправедливість: «Ні, ні... то не собаки були, то люде, люде!..» [2, с. 242]. Асоціативно відтворююча внутрішній світ людини новела характеризується чіткістю структури, що була порівняна І. Денисюком із композицією класичного сонета (теза–антитеза–синтез).

Суттєва подібність творів Д. Марковича й В. Винниченка полягає в «реальності» факту страти. Новела Д. Марковича абсорбувала навіть фрагмент газетної статті, у якій мовиться про подію (під час виконання смертного вироку один із засуджених кидається навітки, але його наздоганяють і вбивають). Винниченко присвячує цій темі свою новелу «Промінь сонця». Варто звернути увагу на особливості художнього втілення цієї сцени в кожного з названих авторів. Молодший сучасник Д. Марковича «вирішує» сцену як яскраву імпресіоністичну замальовку з особливою акцентуацією кольорів і динамічного пейзажу, що має максимально сконденсувати красу світу, востаннє побаченого приреченим перед стратою. При цьому й центральний персонаж (безіменний «високий») стає об'єктом спостережень поручика Сидоркевича, який служить нараторові обсервації світу в усіх його проявах. Така ускладнена система «точок зору» («високий» спостерігає перед стратою світ, Сидоркевич – за «високим») відіграє роль своєрідної «езопівської мови». Вона без розлогих коментарів допомагає читачеві осягнути провідні константи твору: неповторність кожної миті, краси звичайного людського існування, таємниці, якою є одна людина для іншої.

Твір Д. Марковича також має виразні імпресіоністичні риси. Особливого значення, як і загалом у малій прозі автора, набуває пейзаж: спокійний зимовий краєвид, який відкриває низку трагічних сцен, упластичнює зоровий контраст білого снігу й червоної крові. Червоний колір, символізуючи жорстокість та агресію, постійно акцентується в Д. Марковича (кров на снігу, червоні обличчя «хлопів» на полюванні). У В. Винниченка серед інших кольорових елементів урбаністичного пейзажу виділяється сцена біля будинку з червоним ліхтарем.

Інцидент під час виконання смертного вироку, що входить в основний зміст новели В. Винниченка, у «листі» Д. Марковича є тільки одним із трьох епізодів, об'єднаних асоціативним зв'язком. Для його втілення автор обирає прийом сну, генетично пов'язаний із жанром літературного видіння. Зіставлення дає можливість виділити спільні просторові доміанти текстів: місто, гора, поле, однак їх художня інтерпретація суттєво відрізняється. В. Винниченко ретельно фіксує просторові переміщення персонажів, детально розбудовує простір нічного міста. Він відстежує трансформації художнього простору, що відбуваються в міру наближення засуджених і конвоїрів до шибениці, зосереджується на зорових враженнях, передусім кольорових. Усе це дає змогу авторові передати особливу насиченість життя, що гостріше сприймається в критичні або й фатальні моменти.

Принципово іншу картину дійсності бачимо в третьому епізоді новели Д. Марковича. Сон, навіяний вичитаними з газет новинами, надає матеріальним об'єктам умовного характеру оніричних символів. Гора, що сприймається як сакральний об'єкт, є просторовою домінантою сновидіння й постає метафорою осяяння, прозріння (варто звернути увагу на іншу домінанту – туман, що час від часу закриває від оповідача страшну картину). Ефект сновидіння доповнюється мотивом німоти, що обігрується в оповіданні «Мій сон». В обох творах використано також епізод читання новин із газет, що у свідомості оповідача перетворюються на фантазмагоричні візії, становлять складну метафору реальності й доносять до читача авторський погляд на болючі проблеми.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, поряд із психологічними новелами, оповіданнями й творами, що становлять поєднання певних жанрів, Д. Маркович апробує у своїй творчості новелу, наближену до «потoku свідомості», написану у формі листа-сповіді («Final»), та сатиричну алегоричну новелу («Мій сон»), що засвідчує вихід за межі реалістичного канону. У першому з названих творів виразно простежується музичний принцип композиційного вирішення художнього тексту: епізоди, що виникають у пам'яті героя як низка спогадів-асоціацій, вибудовані за принципом наростання емоційної напруги.

Джерела та література

1. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / І. Денисюк. – Львів : НВТ «Академ. експрес», 1999. – 276 с.
2. Маркович Д. По степах та хуторах / Д. Маркович. – К. : Дніпро, 1991. – 543 с.

Александренко Виктория. Модификация малых прозаических жанров в творчестве Д. Марковича и В. Винниченка (на примере произведений «Final», «Мой сон» Д. Марковича и «Контрасты», «Солнечный луч» В. Винниченка). В статье выяснено модификацию малых прозаических жанров писателей, в которых прослеживаются музыкальный, изобразительный принципы композиционного решения художественного оформления текстов: эпизоды, возникающие в памяти героя, как ряд воспоминаний-ассоциаций, выстроенные по принципу нарастания эмоционального напряжения. Использование таких современных приемов показало расширение границ реалистического канона в поэтике малой прозы Д. Марковича и В. Винниченка.

Ключевые слова: писатель, модификация, жанр, музыка, живопись.

Aleksandrenko Viktoria. Modification of Small Prose Genres in Creativity D. Markovych and V. Vynnychenko (For Instance, on Works «Final», «My Sleeping» D. Markovych and «Contrasts», «Sunbeam» V. Vynnychenko). Found modification the small genres of writers' prose, which traced the musical, pictorial principles of text arrangement: episodes that occur in the memory of the hero, as a series of memories associations are built on the basis of increase in emotional stress. The use of modern techniques showed expanding the boundaries of realist canon in the poetics of short fiction by D. Markovych and V. Vynnychenko.

Key words: writer, modification, genre, music, painting.

Стаття надійшла до редколегії
18. 02. 2016 р.

УДК 821.161.2 «19»

Людмила Артеменко

Генологічні модифікації української поетологічної лірики

У статті на матеріалі поетичних текстів української поетологічної лірики XIX–XX ст. проаналізовано жанри неканонічного типу, у яких авторська комунікативна стратегія слугує для спрямування читача на певні генологічні зіставлення та паралелі з окремими більш або менш традиційними жанровими побудовами.

Ключові слова: поетологічна лірика, жанрова специфіка, авторська комунікативна стратегія, жанри канонічного типу, жанри неканонічного типу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. До важливих проблем сучасного українського літературознавства відносять питання теоретичного осмислення жанрової специфіки літературно-художнього твору, зокрема поетичного. У жанровій палітрі української поезії чи не найменш дослідженими є твори, які належать до так званої поетологічної лірики, тобто лірики, тематичну спрямованість якої визначає коло питань, пов'язаних із мистецькими рефлексіями або саморефлексіями автора твору. Питання художньої авторефлексії, металітературності в сучасному літературознавстві набувають особливої теоретичної ваги, про що дає підстави стверджувати й чимала кількість наукових розвідок, у яких ці проблеми порушуються, так і висловлені в них аргу-